

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

Konstruktion, diskurs, hvidhed

Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Diss, Carlssons, Stockholm 2006. 550 s. (Summary: Nation, race and civilisation in the Swedish labour movement before nazism.)

Håkan Blomqvists bog er skrevet med en klar, firefløjet komposition bestående af en indledning, to hovedkapitler og en afslutning. Indledningen afgrænser opgaven, som koncentrerer sig i spørgsmålet: sameksisterede en eurocentreret nations- og civilisationstanke, som indebar en racebegrunnet forestilling om en etnisk værdifuld svensk særart – hvad Blomqvist kalder en socialistisk hvidhed – med en universalistisk internationalisme i det svenske socialdemokratis offentlighed i perioden, hvor bevægelsen voksede frem. Første hovedafsnit omfatter en undersøgelse af idélinjer i socialdemokratiet før 1914, andet hovedafsnit omfatter en undersøgelse af socialdemokratiet under krig og revolution, mens afslutningen omfatter diskussion af resultaterne.

Det er en afhandling som påkalder sig respekt for den enorme flid, der er nedlagt i den, men frem for alt ved glæden ved det forskellige, som jeg anser for selve drivkraften i det historiske talent. Det er denne sensibilitet overfor forskellene i det overvældende tekstlige materiale som er grundlaget for afhandlingens kvalitet.

Dernæst er det en velskrevet afhandling. Min fornemmelse for det svenske sprog er desværre ikke udviklet nok til at værdsætte dette fuldt ud, men selv for en dansker fremstår den som velskrevet. Det drejer sig for det første om de narrative greb, Blomqvist tager i anvendelse, kendt fra skønlitteraturen. Det drejer sig for det andet om, hvad jeg vil kalde sproglig kærlighed, som viser sig i omtanke med formidling, interesse for sproglig variation og frem for alt en opposition til det akademiske sprogsamfunds foretrukne fremstillingsform med dens karakteristiske hypotakse og ophobning af fremmedord.

Skal man karakterisere afhandlingens metode kort, er den i et ikke nærmere defineret omfang *diskursanalytisk, postkolonial og konstruktivistisk* og står dermed i gæld til omfattende teoretiske diskussioner i såvel socialvidenskab som humaniora de sidste 40 år.

Lad os først se på det konstruktivistiske. Allerede i indledningen træffer vi ordet *konstruktion*. Det hedder således side 22 om Nils Flyg og Arthur Engberg: "Oavsett deras krokiga livslinjer bidrog de till 'konstruktionen av' den svenska arbetarrörelsens två ideologiska huvudalternativ och präglades själva av dessa." 'Konstruktionen av' står i anførselstegn. Lidt længere fremme støder vi på ordet konstruktivistisk. Det er side. 30, hvor det hedder: "Om 'härskande klass' i konstruktivistisk riktning ses som en mångfacetterad och föränderlig social kategori,

formad och omformad i historiska förlopp genom samspel av samhällsekonomisk och kulturell förändring, då får dominansen för den 'härskande klassens ideologi' en bredare och mer mångbottnad innebörd." Her står 'i konstruktivistisk riktning' ikke i anførselstegn. Man må tænke sig, at konstruktivistisk her betyder, at sociale og ideologiske kategorier *konstrueres*, det vil sige at de altså er skabt af mennesker.

Side 31 sætter Blomqvist denne konstruktivisme i relation til den såkaldte sproglige vending og til Foucaults diskurs- og magtbegreb. Han nævner eksplicit Ernesto Laclaus og Chantal Mouffes diskursanalyse og beskriver deres synsmåde som svært forståelig, ja som rent ud sagt fremmed.

I forbindelse med gennemgangen af bladet *Proletärens* antisemitiske artikler (s 282) bruger Blomqvist udtrykket at "konstruera främlingsskap", i anførselstegn. Her kunne man faktisk føre konstruktionen tilbage til en subjektiv villen hos redaktøren af bladet. Men når Blomqvist (s 365) skriver om Richard Lindströms nationsbegreb: "Den var, men dagens terminologi, i högsta grad en 'föreställd gemenskap' öppen för historisk konstruktion og därmed förändring", så bliver 'konstruktion' en kvalitet ved selve den historiske proces eller dennes diskursive fremtoning. Det er med andre ord svært ud fra bogens brug af 'konstruktion' og 'konstruktivistisk' at se nogen klar linje.

Socialkonstruktivismen er som oftest en retning i socialvidenskab eller historie, som forholder sig kritisk til et fænomen. Ved at sige, at noget er konstrueret, siger man samtidig, at det ikke behøvede at være sådan. Når man skriver, at jøder bliver konstrueret som fremmede, så udsiger man, at de ikke var fremmede af nødvendighed.

Denne kritiske forholden sig til fortiden er efter min mening et godt udgangspunkt, men den kræver en kritisk omgang også med termerne. Når det drejer sig om forhold, som involverer biologiske forhold for eksempel som i et udtryk, jeg tit hører hos studerende: "Køn er bare en social konstruktion", så må man spørge: "Hvordan kan det så være, at man kan få børn af det?" Eller sagt på en anden måde: det biologisk givne køn ligger uden for historien, mens det sociale køn ligger indenfor. Taler man nu om en bestemt forfatters bog og om, hvordan "køn" fremstår som en sproglig figur eller bredere som en diskursiv praksis, så giver det også en klar mening at tale om konstruktionen af kønnet i det tekstlige univers af forfatteren X, fordi forfatterens bestræbelser jo kunnet have været anderledes, have resulteret i en anden tekstlig konstruktion.

Men kunne forfatteren have valgt sig en *hvilken som helst konstruktion*? Var den verden af tekstlige muligheder han eller hun stod overfor at sammenligne med et kæmpe lager af muligheder, i princippet et uendeligt lager, hvor valget var frit? Eller lignede det mere Ikeas lager, hvor der er mange muligheder, men ikke møbler som for eksempel ligger uden for den vestlige standard.

Marx har en interessant overvejelse i *Capitalens* første bog, hvor han taler om

værdibegrebet og Aristoteles. Han siger: "Daß aber in der Form der Warenwerte alle Arbeiten als gleiche menschliche Arbeit und daher als gleichgeltend ausgedrückt sind, konnte Aristoteles nicht aus der Wertform selbst auslesen, weil die griechische Gesellschaft auf der Sklavenarbeit beruhte, daher die Ungleichheit der Menschen und ihre Arbeitskräfte zur Naturbasis hatte."¹ Aristoteles kunne altså ikke konstruere værdibegrebet, som ligestiller alt arbejde, fordi hans horisont og dermed hans diskursive lagerbygning var begrænset af samfundets struktur.

Konstruktivismen har en række begrænsninger. For det første lader den ane, at historien har flere mulige veje at gå, og at den konstruerede vej ikke var den eneste mulige. Men omvendt kunne man sige: historien kan ikke gå alle veje, og den som blev den valgte vej, begrænsede de følgende muligheder på en række områder. Der var valg som ikke længere var muligheder. For det andet kunne man indvende, at ordet "konstruktion" semantisk knytter sig til en subjektiv viljen eller måske viljen hos en mindre gruppe, men at det bliver en metaforisk brug af ordet, hvis man om samfundsgrupper eller -klassers historiske bevægelse taler om en vilje. Mennesket skaber godt nok sin egen historie, men det ved det ikke, og gør det ikke ud af hovedet. For det tredje kunne man pege på den sidste indvending, nemlig at hvis der kun var tale om diskursive valg og der ikke var tale om også visse nødvendige relationer til virkelighedens objekter, så eksisterede kategorierne sandt og falskt ikke, så kunne det ene valg være lige så godt som det andet. Kun magt ville så afgøre om en given konstruktion blev sejrende.

Denne sidste mulighed har Håkan Blomqvist jo klart distanceret sig fra. Men de andre tvetydigheder i det konstruktivistiske felt er ikke bearbejdet i afhandlingen.

Diskurs er et begreb, som epidemisk bredte sig i den akademiske verden samtidig med at franske teoretikere, ikke mindst Foucault, kom i fokus. *Discours* på fransk er ikke noget fremmedord og tilmed et ret dagligdags ord med betydningen tale, samtale, men også bredere i betydningen 'sprog'. På de skandinaviske sprog er ordet derimod importeret som et videnskabeligt fremmedord. Det præger desværre også brugen af det.

Diskursanalyse er oprindeligt et udtryk som stammer fra sprogvidenskaben, hvor det betyder analyse af grammatik i større enheder end på sætningsniveau. Til analyse af sproglige udsagn har både lingvistikken og litteraturvidenskaben udviklet en lang række greb, som har udvidet mulighederne voldsomt. Forstået som sproglig analyse i en historisk kontekst giver diskursanalyse god mening.

I forbindelse med ordet "antisemitisme" har Håkan Blomqvist en vigtig overvejelse om karakteren af sin særlige form for diskursanalyse. Det sker (s 234) midt i argumentationen imod Henrik Bachners opfattelse af Marx som antisemit, hvor han skriver: "För vårt syfte är emellertid inte utredningen av vad som bör läggas

1. *Marx-Engels: Werke*, bd. 24, Berlin 1972, s. 74.

in i begreppet antisemitism det väsentliga utan att empiriskt undersöka hur det judiska framställs i socialistiska sammanhang och vilka ideologiska idélinjer och positioner som därvidlag uttrycktes och kunde bäras vidare inom den marxistiska arbetarrörelsen.”

Herved udtrykker Blomqvist i virkeligheden to vigtige metodiske indsigter, som har været til stor gavn for hans arbejde: for det første, at historisk diskursanalyse som sit objekt har ”måder at tale på”, i dette tilfælde: ”måder at tale om jøder på”, og for det andet, at hvad der på et bestemt tidspunkt var antisemitisk er selv er en del af undersøgelsen, selv en del af historien.

For en definition af feltet finder jeg altså udtrykket ”hur det judiska framställs” meget præcist. I denne diskursive formation, som Foucault måske ville have kaldt det, finder vi også termen antisemitisme. Den blev opfundet af antisemitterne for at adskille deres racistiske jødefjendskab fra det religiøse jødefjendskab. Dette ord er i løbet af de første 100 år af sin historie primært blevet et jødisk ord, et ord som især indgår i den måde, jøder taler om deres fjender på. Faktisk træffer man flere eksempler på meget jødefjendtligt indstillede personer fra perioden før anden verdenskrig, som hårdnakket hævdede, at de ikke var antisemitter. De var godt nok kritiske overfor jøder, men de gik ikke ind for, at man skulle handle politisk imod jøderne med lovgivning eller pogromer. Endelig var der flere, som var udpræget positive i deres syn på jøder, men som delte racisternes opfattelse af, *hvordan* jøderne var anderledes, men som ikke anså det for at være noget negativt. Et eksempel kunne være den danske forfatter Henrik Pontoppidan, som i sit store romanværk *Lykke-Per*, skrevet lige omkring århundredskiftet, brugte alle de antisemitiske stereotyper i beskrivelsen af de københavnske jøder, men uden nogen racistisk brod. Faktisk er skildringen af den jødiske Jakobe et af de smukkeste kvindeportrætter i det moderne gennembruds litteratur. Man kunne sige, at for Pontoppidan indebar racebiologien ikke et hierarki mellem racerne, kun forskelle.

Diskursanalyse af den type, som udgør kernestykket i Håkan Blomqvists afhandling, adskiller sig i metode fra traditionelle historiske afhandlinger. Der er ikke tale om rekonstruktion af fortidige hændelsesforløb på baggrund af overlevede kilder. Der er langt snarere tale om forsøg på rekonstruktion af mentale mønstre, som var mulige hos de aktører, som ville have været hovedpersoner i de tidligere historiske afhandlinger. Metoden adskiller sig også på en anden led fra den traditionelle rekonstruktion derved, at spørgsmålet om bevis bliver erstattet af spørgsmålet om repræsentativitet. Hvordan bedømmer man om undersøgelsen er lykkedes?

Håkan Blomqvist nærmer sig dette forhold i bogens sidste afsnit. Her skelner han mellem ”idélinje”, ”lösare material” og ”tankefigur”. Side 381 og følgende stiller han spørgsmålet: ”Är det då möjligt att tala om socialistisk vithet som en ’idélinje’ vilken kunde bäras vidare in i nya sammanhang?” Han argumenterer for at ”den socialistiske hvidhed” måske snarere skal betragtes som et ”lösere mate-

riale" end en egentlig "idélinje". Og han argumenterer for at dette løsere materiale har kunnet indgå i "en förhandlad gemenskap", en "vithetens samförstånd" inom det "slutna folkhemmet". Begrebet "tankefigur" indfører han for at kunne tale om det forhold, at den konservative nationalisme og den socialdemokratiske nationsidé fandtes i det samme univers, men var forskellige planeter. Man kunne sige, at under diskursens niveau fandtes en dybdestruktur af idéfigurer, og at i de to nævnte tilfælde var der tale om forskellige sproglige udformninger af den samme tankefigur.

Jeg ser disse overvejelser som et forsøg på at rejse spørgsmålet om tesen er eftervist. Jeg tror at begreber som "tankefigur" og "løsere materiale" bevæger sig på to modsigende planer. At der under diskursplanet skulle være et dybere niveau, hvor tankefigurerne formuleres, ser jeg som et udtryk for en utidig sproglig idealisme, hvor tankefigurerne er idéerne og sproget deres udtryk. Selvom jeg naturligvis anerkender, at der findes et førsprogligt niveau, har jeg svært ved at se, hvordan en tankefigur kan udtrykkes i noget andet medium end sproget. At nationsidéen hos socialdemokraterne kan have en sproglig struktur, som er i familie med nationalismen hos de konservative er noget andet end at se dem som forskellige udtryk af den samme dybere tankefigur.

På samme måde med "idélinjen". Den postulerer, at der hinsides sproget er et medium for idéerne, hvis historie er idéhistorien. Men hvad enten man kalder det filosofi eller idéhistorie, så foregår begge discipliner i sproget og er grundlæggende en sproglig tolkningsdisciplin, som i sine domme over relationen til virkelighedens objekter og relationer diskuterer sandhed eller falskhed. At man tidligere så denne disciplin som tættere på idéernes sfære flytter ikke overvejelserne ud af sproget.

Idéen med det løsere materiale forekommer mig imidlertid meget produktiv. I stedet for idéer er vi her i sproget. Det sproglige materiale har en række muligheder. Vi ved, at ord kan rime, og at sproglige billeder som metaforer og metonymer kan forbinde sproglige sfærer, som ellers er uden forbindelse med hinanden. Europæiske jøder kan således i sproget pludselig blive asiater. I sproget kan kræfter i samfundet omsættes i ord, som individer psykisk kan identificere sig med eller tage afstand fra, som de kan projicere deres lidenskaber på eller knytte deres væmmelse til.

I en undersøgelse som den foreliggende kan eftervisningen ikke have samme form som ved den traditionelle historiske rekonstruktion. I en diskursanalytisk undersøgelse kan man sandsynliggøre, men ikke bevise. Man kan diskutere udvælgelsen af materialet eller måden at bruge det på. I mange diskursanalytiske undersøgelser er materialet lattervækkende tyndt. Man opererer med tekster som så at sige repræsenterer hele diskursive formationer for ikke at lide det, som kaldes "empiridøden" i en dansk lærebog om diskursanalyse.²

2. Torben Bech Dyrberg, Allan Dreyer Hansen & Jacob Torfing, "Metodiske refleksioner", i samme (red), *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde 2000, s 325.

Jeg er ikke specialist i den svenske arbejderbevægelses historie og kender ikke nationalismens udvikling i Sverige i detaljer. Det må være op til andre at kritisere Blomqvists materiale eller de udvælgelseskriterier, han har brugt for ikke at blive begravet i tekst. Set med min viden er der ingen tvivl om, at han har sandsynliggjort sin tese. Men han har gjort meget mere end det. Han har rundt omkring undersøgelsens hovedlinje skabt en masse ekstra sammenhæng, som understøtter og uddyber denne.

Fra den postkoloniale forskningstradition har Blomqvist hentet betegnelsen "hvidhed" for at betegne den særlige karakter som den svenske arbejder eller det svenske folk havde i sin karakter netop af svensk. Termen kommer ikke mindst fra britiske og amerikanske undersøgelser af etnicitet og kultur, hvor hvidhed er det som karakteriserer den herskende elite overfor andre minoriteter.

Blomqvist henviser til David R Roedigers bog *The Wages of Whiteness* fra 1991, hvor Roediger peger på, at immigrerede arbejdere fra Europa opbyggede en hvidhed som et værn og som en sikring af en højere løn end sortes.

I det danske materiale, jeg har undersøgt, opfattes jøder tit som asiater eller "halv-asiater". Halv-Asien var et sted, som optrådte hos den østrigske forfatter Karl-Emil Franzos, som fra 1870erne og fremefter udgav flere bøger om jøderne i Galizien, Bukovina og Rumænien. Han blev oversat til svensk i 1881 med bogen *Från Half-Asien*. Halv-Asien blev på dansk ensbetydende med Rusland, og der er næppe tvivl om, at for både danskere og svenskere udgjorde Rusland et reservoir af tilbagestående.

Blomqvist dokumenterer en tydelig asiatisk forestilling i Sverige. Både galizierne og jøderne falder indenfor den asiatiske (eller halvasiatiske) forestillingsramme. Spørgsmålet er derfor, hvilken gavn undersøgelsen har af hvidhedsbegrebet. Der er med hvidhed tale om en konstruktion med dem og os. Men i USA er der tale om noget andet end sorte og hvide: der er øverst the WASPs, (white, anglo-saxon protestants), i midten de andre hvide (jøder, italienere, spaniere, latinoer) og nederst de sorte. Det er midtergruppen, der tilkæmper sig en plads blandt de hvide. En tilsvarende struktur findes ikke i Sverige.

Jeg vil gerne knytte nogle bemærkninger til Blomqvists opfattelse af Marx' forhold til fremskridtstanken og til ikke-europæiske lande (fx 5140ff og flere andre steder). Marx' indstilling til disse forhold udviklede sig gennem forfatterskabet. Han skrev i løbet af 1850erne flere hundrede artikler til *New York Daily Tribune*. I begyndelsen var hans holdning den, at englændernes erobring af Kina og Indien kun kunne bringe fremskridt og modernitet til de to store områder, som han så som historisk stillestående. Fra 1857 ændrede han langsomt holdning, ikke mindst påvirket af opstanden i Indien og hans læsning af værker skrevet af folk, som havde levet i Asien. Det fik ham til i forordet til *Zur Kritik der politischen Ökonomie* fra 1859 at nævne den asiatiske produktionsmåde som en historisk figuration på lige fod med den antikke, den feudale og den kapitalistiske. Den asia-

tiske produktionsmåde, hvor han især havde flodkulturerne i Persien og Indien i tankerne, har ikke fundet tilslutning fra den senere forskning. Men den er alligevel interessant, fordi den viser, at Marx i modsætning til den ortodokse marxisme og marxisme-leninismen, forestillede sig historien som *multilineær* og ikke unilineær: den asiatiske produktionsmåde var ikke en forgænger til den feudale, den var en anden mulighed.

Marx uddybede i 1860erne sin viden om Rusland og lærte sig faktisk russisk for at kunne læse kilderne på originalsproget. Han kom til den overraskende konklusion – i forordet til den russiske udgave af *Det kommunistiske partis manifest* fra 1882 – at Rusland nu sad inde med de bedste udsigter for en revolution. I en brevveksling med den russiske revolutionære Vera Sazulič argumenterede han for at den russiske mir' eller obščina, den fællesdyrkende landsby, måske kunne gå direkte fra feudale forhold til kommunismen.

Uanset fornuften i denne holdning, så viste den noget vigtigt om Marxs' egen udvikling gennem forfatterskabet. Fra en hegeliansk og siden feuerbachiansk position nåede han omkring 1846–47 frem til at formulere en historiematerialisme, som fandt sit udtryk i *Manifestet* og i *Forordet* fra 1859. Denne historiematerialisme var båret af en i historien iboende fornuft, som den ortodokse marxisme og marxisme-leninismen tog til sig. Men med hele *Kapital*projektet kom han efterhånden til at sige farvel til al historiemetafysik og endte med i 1877 at formulere dette i et brev til redaktøren af *Otečestvenyje Zapisky*.

Den fremskridtsdyrkende Marx var i nok så høj grad knyttet til arbejderbevægelsens marxismer og mindre til den sene Marx' arbejde.

Side 250 introducerer Håkan Blomqvist den jødiske nationalisme. Vi hører her om Poale Zion-bevægelsen. Og vi hører at den kom til at påvirke det svenske socialdemokrati til en mere positiv holdning overfor de jødiske arbejdere.

Allerede på den internationale socialistiske kongres i 1910 var det *jødiske* socialdemokratiske parti Bund faktisk repræsenteret ved en af sine chefideologer, Vladimir Medem, samt tre andre. Af forskellige grunde var også det danske socialdemokrati negativt indstillet til Bund, som ellers var den største jødiske arbejderorganisation i verden på det tidspunkt.

Der eksisterede i den jødiske verden i hovedsagen to forskellige nationalismer med hver sin opfattelse af det jødiske folk. Den zionistiske udgave omfattede alle jøder i hele verden. Det var ikke kun de europæiske jøder, men også de persiske, de indiske, de etiopiske og de kinesiske grupper, som man netop omkring århundredskiftet var begyndt at blive opmærksom på blandt europæiske jøder. Disse forskellige grupper havde hverken sprog eller historie tilfælles, men som oftest kun religion og alfabet. Bunds nationalisme omfattede dem, som talte jiddish. De talte kun på deres vegne. Bunds fremtidsvision hed kulturel autonomi indenfor et etnisk forbund. Zionismens fremtidsvision hed en jødisk stat i Palæstina.

Poale Zion, eller arbejderzionismen, var en strømning indenfor zionismen. Den

ville også samle alle jøder i Palæstina, men kæmpede for et socialistisk samfund dér. I efteråret 1917 sendte den engelske udenrigsminister Balfour et brev til en af de zionistiske ledere, siden kendt som Balfour-deklarationen, hvori hans majestæts regering lovede jøderne et nationalhjem i Palæstina på betingelse af, at det ikke gik ud over de oprindelige indbyggere.

Denne deklaration førte ultimativt til, hvor vi står i dag med et næsten uløseligt problem. Det historisk mest interessante er det, at ingen i Socialdemokratiet havde forudset opskriften på et problem. Man kan spørge sig selv hvorfor? Det er svært ikke at give dette svar: fordi man på den ene side betragtede de palæstinensiske arabere som laverestående, for ikke at sige sorte, og fordi man på den anden side, når alt kom til alt, betragtede jøderne som næsten hvide. Men man kan jo også spørge, hvorfor næsten ingen andre i samtiden tog problemet op. Og endelig kunne man jo spørge, hvorfor Blomqvist ikke tematiserer denne form for hvidhed i forbindelse med den jødiske nationalisme.

Det har været en stor glæde at læse Håkan Blomqvists disputats og givende at diskutere centrale temaer med ham. Afhandlingen bidrager afgørende til forståelsen af arbejderbevægelsens nationsbegreb og dens holdninger til minoritetsfolk og til ikke-europæiske folk.

Morten Thing

* Fakultetsopponent